

OLEG GORBANIUK
Lublin

CZYNNIKI KONSTITUUJĄCE SAMOOKREŚLENIE SIĘ
NARODOWE W OPINII MŁODZIEŻY
POLSKIEGO POCHODZENIA Z b. ZSSR
STUDIUJĄCEJ W POLSCE

WPROWADZENIE

Kwestia przynależności do narodu jest przedmiotem refleksji zarówno myśli naukowej, jak też potocznej. Ta ostatnia jest szczególnie interesująca ze względu na miejsce, jakie zajmuje w przeżyciach i doświadczeniach poszczególnych jednostek. Potoczne koncepcje narodu ze swej natury są niejednolite i często trudne do określenia, zależne są od momentu historycznego, tradycji, aktualnej sytuacji danej grupy narodowej, poziomu jej oświaty i postaw etycznych¹. Zarówno dla tzw. koncepcji potocznych, jak też koncepcji naukowych sprawą kluczową jest zidentyfikowanie kryteriów, cech, które umożliwiłyby w sposób możliwie jednoznaczny zakwalifikować daną osobę do określonej grupy narodowej. Tego typu cechy różnicujące, składające się na atrybuty kryterialne, stanowią zespół warunków koniecznych i wystarczających dla bycia członkiem danej narodowości, w przeciwieństwie do atrybutów korelatywnych, definiowanych poprzez zachowania odzwierciedlające normy i wartości najbardziej charakterystyczne dla danej kultury².

Cechy różnicujące od innych a wspólne dla danej grupy narodowościowej od dawna są przedmiotem badań na gruncie polskim przede wszystkim socjologów kultury, w mniejszym stopniu natomiast psychologów społecznych.

¹ A. K ł o s k o w s k a, *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa 1996.

² P. B o s k i, *O byciu Polakiem w ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie*, w: *Tożsamość a odmienność kulturowa*, red. P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre, Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1992, s. 67-211.

Przegląd studiów nad problematyką przynależności narodowej i kulturowej pozwala wyodrębnić komponenty istotne dla samookreślenia się narodowego ludzi zamieszkałych w różnych krajach i kulturach. Za takie atrybuty kryterialne decydujące o przynależności narodowej uważa się najczęściej: 1) pochodzenie genealogiczne, 2) miejsce (kraj) urodzenia lub zamieszkania, 3) znajomość kultury narodowej, 4) język, 5) religię (wyznanie) oraz 6) własny wybór. Komponenty te nie są izolowane od siebie. Między nimi istnieje często szczególny, symbiotyczny związek. Ich znaczenie, moc kryterialna jest inna dla różnych narodów oraz mniejszości narodowych w różnych krajach³.

Świadomość więzi łączącej z własną grupą narodowościową jest różna w indywidualnych przypadkach. Są jednak okoliczności, kiedy potrzeba przynależności narodowej ulega znacznemu nasileniu. Tak się dzieje w okresach kryzysów przeżywanych w skali społecznej (np. rozpad ZSSR, Jugosławii) lub ze względu na specyficzną sytuację „pogranicza” (np. sytuacja mniejszości narodowej). Obecnie podejmowane są próby ustalenia identyfikacji narodowej osób związanych z Polską i polsnością na terenach b. ZSSR na podstawie wyodrębnionych kryteriów, jak też podkreśla się potrzebę dalszych badań nad tą problematyką ze względu na jej złożoność⁴ oraz w celu dokładniejszego poznania przyczyn natury kulturowej, historycznej i psychologicznej utrzymywania się polskiej świadomości narodowej na dawnych kresach wschodnich⁵. Na tym tle szczególnie interesująca poznawczo wydaje się samorefleksja etniczna młodzieży polskiego pochodzenia ze Wschodu studiującej w Polsce. Stanowią oni grupę Polaków, którzy żyją na tych samych ziemiach od wielu pokoleń, a którzy znaleźli się poza Polską w związku z rozbiorami Polski w XVIII wieku lub w związku ze zmianami granic po zakończeniu II wojny światowej. Mimo upływu czasu i prześladowań wielu z nich nadal uważa się za Polaków i katolików, pielęgnuje obyczaje polskie oraz potrafi porozumiewać się w języku ojczystym. Zetknięcie się z polską rzeczywistością oraz towarzyszący temu proces akulturacji zmusza te osoby do ponownego zastanowienia się nad własną tożsamością narodową, a – być może – także do przewartościowania znaczenia atrybutów

³ J. S m o l i c z, *Język jako wartość podstawowa kultury*, w: *Język polski w świecie*, red. W. Miodunka, PWN, Warszawa–Kraków 1990, s. 23-38.

⁴ J. R i e g e r, *Identyfikacja narodowa i religijna Polaków na Ukrainie*, w: *Trudna tożsamość. Problemy narodowościowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji, Lublin 19-21 października 1993*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1996, s. 110-130.

⁵ R. D z w o n k o w s k i, *Polacy na dawnych kresach wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej*, Wspólnota Polska, Lublin 1994.

kryterialnych decydujących o przynależności narodowej z uwzględnieniem nowych doświadczeń.

Aby poznać psychologiczne uwarunkowania percepcji czynników decydujących o przynależności narodowej, należy udzielić odpowiedzi na trzy pytania: Jakie miejsce zajmują poszczególne atrybuty kryterialne na wymiarze ważności osobistej? Jakie wymiary są brane pod uwagę przez osoby badane przy ocenie ważności atrybutów kryterialnych? Jakie są psychospołeczne uwarunkowania decyzji o subiektywnej ważności poszczególnych atrybutów kryterialnych?

I. METODA I PRÓBKA

Badania objęły $N = 126$ osób, które stanowią ok. 70% wszystkich studentów polskiego pochodzenia z b. ZSSR, którzy studiowali w maju 1997 r. w trzech lubelskich uczelniach: KUL, UMCS oraz AM. Ze względu na trudności z dotarciem do wszystkich osób studiujących w Lublinie badania dotyczyły tylko osób mieszkających w akademikach. Miały one charakter dobrowolny i anonimowy. Z udziału w badaniach zrezygnowało w sumie 9 osób.

Jako narzędziem badawczym posłużono się ankietą składającą się z 88 pytań, które dotyczyły więzi łączących studentów z własną grupą narodowościową oraz problemów doświadczanych przez nich w trakcie pobytu w Polsce. Wśród pytań ankietowych, na które respondenci mieli indywidualnie udzielić pisemnej odpowiedzi, dwa bezpośrednio dotyczyły czynników konstytuujących samookreślenie się narodowe. Pierwsze z nich dotyczyło cech koniecznych i wystarczających, aby być członkiem jakiegokolwiek narodu, drugie – cech decydujących o przynależności do narodu polskiego. Rzetelność obu pytań, na które odpowiedzi są przedmiotem szczegółowych analiz w dalszej części tekstu, w tym analiz porównawczych z odpowiedziami na niektóre inne pytania ankiety, należy ocenić jako bardzo wysoką⁶.

II. ANALIZA WYNIKÓW

Osoby badane poproszono, aby uporządkowały od najważniejszych do najmniej ważnych następujące czynniki decydujące o przynależności narodowej

⁶ Za miarę wiarygodności przyjęto współczynnik korelacji ρ Spearmana pomiędzy wynikami badań tą samą ankietą tych samych osób ($n=7$) w odstępie trzech tygodni. W przypadku pierwszego pytania $\rho = 0.91$, $p < .001$, drugiego $\rho = 0.93$, $p < .001$.

w ogóle: 1) pochodzenie genealogiczne, 2) kraj zamieszkania, 3) znajomość kultury narodowej, 4) język, 5) wyznanie, 6) własny wybór oraz 7) zapis w akcie urodzenia⁷ i 8) miejsce chrztu (np. kościół, cerkiew itd.), które to są symbolem odpowiednio formalnego przypisania do wspólnoty narodowej i wspólnoty religijnej. Wyniki rangowania w ramach badanego zestawu atrybutów kryterialnych zawiera tabela 1. Atrybuty decydujące o przynależności narodowej zostały uporządkowane w niej od najważniejszych do najmniej ważnych zgodnie z sumami rang, przypisanych przez osoby badane każdemu z atrybutów z osobna. W celu sprawdzenia istotności statystycznej zaobserwowanych różnic pomiędzy sumami rang posłużono się testem *T-Wilcoxona*.

Tab. 1. Sumy rang przypisanych atrybutom kryterialnym oraz istotność różnic między nimi mierzona testem *T-Wilcoxona*

Lp.	Suma rang	1	2	3	4	5	6	7	8
1. pochodzenie	328	-							
2. znajomość kultury	359	-1.20	-						
3. język	383	-1.96*	-1.35	-					
4. wyznanie	484	-4.33**	-4.01**	-3.33**	-				
5. własny wybór	639	-6.32**	-6.82**	-5.82**	-4.43**	-			
6. kraj	650	-7.02**	-7.99**	-7.79**	-4.42**	-0,18	-		
7. miejsce chrztu	682	-7.54**	-7.44**	-7,76**	-6,83**	-1,25	-0,90	-	
8. akt urodzenia	797	-8.82**	-8,84**	-9,08**	-8,00**	-4,47**	-4,44**	-4,08**	-

* $p < .05$, ** $p < .001$

Ze względu na brak istotnych statystycznie różnic pomiędzy sumami rang przypisanych własnemu wyborowi, krajowi zamieszkania oraz miejscu chrztu, można je uznać za równoważne w decydowaniu o przynależności narodowej. Pomiędzy atrybutem pochodzenia genealogicznego a znajomością kultury narodowej oraz pomiędzy znajomością kultury a językiem nie stwierdzono wprawdzie statystycznie istotnych różnic, lecz jej obecność między pochodzeniem a językiem upoważnia do zachowania porządku ich ważności w kolejności podanej w tabeli 1.

⁷ W ZSSR akt urodzenia oprócz innych zawierał także dane na temat narodowości matki i narodowości ojca. Wszystkie osoby badane musiały posiadać taki dokument.

Porządkując atrybuty decydujące o przynależności narodowej w ogóle, osoby badane oceniały je z perspektywy cech koniecznych i wystarczających, aby należeć do narodu polskiego. Świadczy o tym ich opinia na temat cech koniecznych, ważnych lub nieistotnych, aby nazywać się Polakiem (zob. tabela 2).

Tab. 2. Oceny istotności kryteriów przynależności do narodu polskiego

Lp.		Ocena istotności			<i>M*</i>	<i>sd</i>	<i>N</i>
		ko- niecz- ne	ważne	nie- istotne			
1.	narodowość polska jednego z rodziców	52,1%	38,8%	9,1%	1,57	0,66	121
2.	przywiązanie do tradycji polskich	40,0%	51,7%	8,3%	1,68	0,62	120
3.	znajomość obyczajów polskich	31,9%	54,6%	13,5%	1,82	0,65	119
4.	umiejętność mówienia w języku polskim	30,0%	53,3%	16,7%	1,87	0,67	120
5.	umiejętność czytania w języku polskim	31,7%	43,3%	25,0%	1,93	0,75	120
6.	podstawowa wiedza o historii Polski	18,6%	60,2%	21,2%	2,03	0,63	118
7.	wyznanie rzymskokatolickie	22,2%	45,3%	32,5%	2,10	0,74	117
8.	chrzest w kościele rzymskokatolickim	16,1%	39,0%	44,9%	2,29	0,73	118
9.	narodowość polska obojga rodziców	12,6%	43,7%	43,7%	2,31	0,69	119
10.	stałe zamieszkiwanie w Polsce	6,9%	8,6%	84,5%	2,78	0,56	116
11.	posiadanie obywatelstwa polskiego	5,1%	11,1%	83,8%	2,79	0,52	117
12.	urodzić się w Polsce	2,5%	11,0%	86,5%	2,84	0,43	118

* Średnią ocen obliczono, przypisując ocenom następujące wartości: konieczne = 1, ważne = 2, nieistotne = 3.

Ocenę istotności poszczególnych kryteriów polskości osoby badane dokonywały na skali trójstopniowej, gdzie 1 oznaczało, że jest to atrybut konieczny, aby nazywać się Polakiem, 2 – ważny, 3 – nieistotny. Zawarty w tabeli 2 zestaw atrybutów kryterialnych został znacznie poszerzony poprzez ich uszczegółowienie w porównaniu do zestawu atrybutów, który zawiera tabela 1. Mimo zasadniczych różnic konstrukcyjnych obu pytań, kolejność atrybutów kryterialnych jest identyczna w obu przypadkach.

W celu wyodrębnienia wymiarów, którymi posługiwały się osoby badane w procesie oceniania ważności osobistej atrybutów kryterialnych zawartych w tabeli 1, zastosowano program skalowania wielowymiarowego MINISSA, przeznaczony do rekonstrukcji przestrzeni psychologicznej badanego aspektu rzeczywistości. W naszym przypadku jest to przestrzeń atrybutów kryterialnych przynależności narodowej. Wyniki rangowania skorelowano za pomocą ρ Spearmana, uzyskując trójkąt danych wejściowych do programu MINISSA (zob. tabela 3).

Tab. 3. Współczynniki korelacji ρ Spearmana pomiędzy ocenami rang atrybutów kryterialnych przynależności narodowej

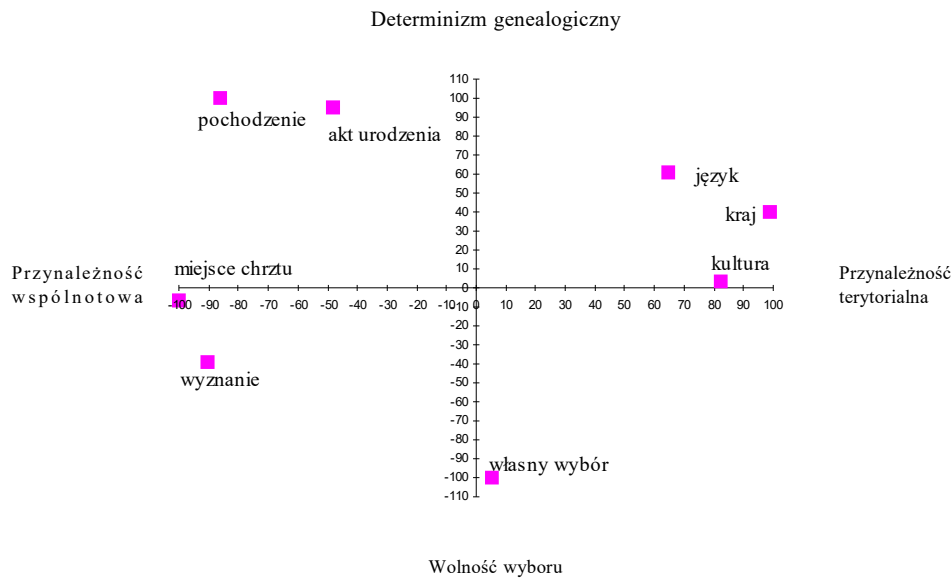
Lp.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. pochodzenie	1.00							
2. znajomość kultury	-.42***	1.00						
3. język	-.25**	.30***	1.00					
4. wyznanie	-.05	-.24**	-.32***	1.00				
5. własny wybór	-.31***	.03	-.42***	-.03	1.00			
6. kraj	-.16	.20*	.24**	-.46***	-.20*	1.00		
7. miejsce chrztu	-.05	-.29***	-.07	.28**	-.22*	-.38***	1.00	
8. akt urodzenia	.12	-.16	.06	-.05	-.23*	-.31***	-.10	1.00

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Ustalono, że badana grupa osób, określając ważność czynników decydujących o przynależności narodowej, oceniała je zasadniczo na dwóch wymiarach⁸

⁸ Konfiguracja atrybutów kryterialnych w przestrzeni dwuwymiarowej uzyskała w 44 iteracjach współczynnik alienacji $K = .12$, a współczynnik stresu $S = .10$. Współczynniki te można uznać za zadowalające (por. A. B i e l a, *Skalowanie wielowymiarowe jako metoda badań naukowych*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1992).

(zob. rys.1). Wymiar pierwszy można zinterpretować jako wymiar atrybutów przynależności wspólnotowej *versus* atrybuty przynależności terytorialnej. Wymiar drugi można określić jako determinizm genealogiczny *versus* dowolność wyboru przynależności narodowej. Badane atrybuty kryterialne tworzą cztery wiązki: 1) pochodzenie genealogiczne i jego odbicie w akcie urodzenia, 2) wyznanie i miejsce chrztu, 3) kultura, język i kraj zamieszkania oraz 4) własny wybór. Świadczy to z jednej strony o bliskości treściowej danych atrybutów w ramach każdej wiązki, a z drugiej – o odległości treściowej atrybutów tworzących różne wiązki.

Rys. 1. Przestrzeń psychologiczna percepcji atrybutów kryterialnych przynależności narodowej

Nie wykryto żadnych zależności rangowania od takich zmiennych, jak miejsce stałego zamieszkania (miasto, wieś), płci i roku studiów na poziomie istotnym statystycznie. Mniejsze lub większe zróżnicowanie przypisywanych rang poszczególnym atrybutom kryterialnym mierzone testem *U-Manna-Whitneya* istnieje w zależności od narodowości matki i ojca, samoidentyfikacji narodowej osoby badanej, języka komunikacji w rodzinie, jakości relacji z otoczeniem w czasie pobytu w Polsce i związanej z tym frustracji o podłożu narodowym lub religijnym.

Osoby, których ojcowie byli narodowości polskiej, na liście atrybutów kryterialnych przynależności narodowej wyżej stawiają pochodzenie genetyczne⁹ i język¹⁰, a niżej – własny wybór¹¹ w porównaniu z osobami, których ojcowie byli innej narodowości niż polska. Z kolei osoby, których matki były narodowości polskiej, przypisują większe znaczenie wyznaniu¹² oraz zapisom w akcie urodzenia¹³, a mniejsze – miejscu chrztu¹⁴ jako wyznacznikom przynależności narodowej.

Ważne okazuje się znaczenie języka, w którym rozmawiali rodzice z osobami badanymi w dzieciństwie. Osoby, których językiem komunikacji z rodzicami był język polski, znacznie niżej oceniają miejsce zamieszkania¹⁵, wyżej natomiast narodowość wpisaną w akcie urodzenia¹⁶. Niżej oceniają znaczenie miejsca zamieszkania również osoby, które w rozmowach z innymi studentami polskiego pochodzenia ze Wschodu używają języka polskiego, a nie np. rosyjskiego¹⁷. Oprócz tego zdecydowanie wyżej stawiają one wyznanie w rankingu badanego zestawu atrybutów¹⁸.

Stwierdzono znaczne zróżnicowanie rang przypisywanych poszczególnym atrybutom kryterialnym ze względu na aktualną samoidentyfikację narodową osób badanych. Osoby uważające się za Polaków w porównaniu z osobami identyfikującymi się z inną narodowością niż polska, za bardziej decydujące o przynależności narodowej uważają wyznanie¹⁹, miejsce chrztu²⁰ oraz zapis

⁹ $z_U = -1.97, n_1 = 74, n_2 = 48, p < .05$

¹⁰ $z_U = -2.05, n_1 = 72, n_2 = 48, p < .05$

¹¹ $z_U = -2.98, n_1 = 71, n_2 = 47, p < .01$

¹² $z_U = -2.36, n_1 = 83, n_2 = 38, p < .05$

¹³ $z_U = -2.63, n_1 = 82, n_2 = 38, p < .01$

¹⁴ $z_U = -2.10, n_1 = 82, n_2 = 38, p < .05$

¹⁵ $z_U = -2.67, n_1 = 61, n_2 = 59, p < .01$

¹⁶ $z_U = -1.98, n_1 = 61, n_2 = 59, p < .05$

¹⁷ $z_U = -2.12, n_1 = 55, n_2 = 64, p < .05$

¹⁸ $z_U = -3.19, n_1 = 55, n_2 = 64, p < .01$

¹⁹ $z_U = -2.87, n_1 = 82, n_2 = 37, p < .01$

²⁰ $z_U = -2.22, n_1 = 81, n_2 = 37, p < .05$

w akcie urodzenia²¹. Mniej istotny w ich opinii jest tu własny wybór²² oraz kraj zamieszkania²³.

Istnieje związek pomiędzy negatywnym doświadczeniem osób badanych w kontaktach z otoczeniem w czasie pobytu w Polsce a oceną ważności atrybutów kryterialnych przynależności narodowej. Osoby, które doświadczyły zniewagi ze strony mieszkańców Polski z powodu ich wschodniego pochodzenia, znacznie niżej oceniają w badanym aspekcie znaczenie wyznania²⁴ i miejsca chrztu²⁵ niż osoby, które nie miały tego rodzaju przykrych doświadczeń. Sytuacja osoby polskiego pochodzenia urodzonej i wychowanej poza granicami kraju przodków różni się znacząco w zależności od tego, gdzie ona przebywa: w Polsce czy też w kraju urodzenia, również gdy chodzi o poczucie przynależności narodowej. Wyniki badań wskazują, że ma to wpływ na ocenę badanych atrybutów kryterialnych. Osoby, które czują się bardziej Polakami w kraju urodzenia niż w Polsce, wyżej oceniają znaczenie znajomości kultury narodowej²⁶ i języka²⁷, niżej natomiast – miejsce chrztu²⁸.

III. PODSUMOWANIE

Postrzeganie atrybutów kryterialnych przynależności narodowej jest wyznaczone przez własną samorefleksję etniczną osób badanych, w tym – poprzez ich indywidualne doświadczenie. Mieszkając od urodzenia w innym kraju głęboko się zakorzeniły w jego języku i kulturze. Jednocześnie czują się w większym lub mniejszym stopniu członkami innej wspólnoty narodowej poprzez znajomość własnego polskiego pochodzenia oraz poprzez przynależność do wspólnoty wyznaniowej bliskiej kulturowo krajowi przodków, małotypową natomiast dla większości narodowej kraju stałego zamieszkania.

Wyniki przeprowadzonych badań przeczą raczej twierdzeniu (przynajmniej na poziomie deklaratywnym), iż myślenie potoczne przedkłada więzi krwi

²¹ $z_U = -3.01, n_1 = 81, n_2 = 37, p < .01$

²² $z_U = -2.03, n_1 = 82, n_2 = 37, p < .05$

²³ $z_U = -3.02, n_1 = 81, n_2 = 37, p < .01$

²⁴ $z_U = -1.98, n_1 = 79, n_2 = 37, p < .05$

²⁵ $z_U = -3.70, n_1 = 78, n_2 = 37, p < .001$

²⁶ $z_U = -2.99, n_1 = 76, n_2 = 27, p < .01$

²⁷ $z_U = -2.02, n_1 = 76, n_2 = 27, p < .05$

²⁸ $z_U = -2.52, n_1 = 76, n_2 = 27, p < .05$

ponad kulturę narodową²⁹. Wynikać to może jednak ze specyfiki badanej grupy osób, która na własnym doświadczeniu przekonała się, że samo pochodzenie genealogiczne nie wystarczy, aby nazywać się członkiem danej narodowości. Konieczna jest bowiem lepsza znajomość obyczajów, tradycji kulturowych oraz języka danego narodu, jako że właśnie w tych dziedzinach braki są najbardziej widoczne w trakcie pobytu tych osób w Polsce.

Wyznanie dla większości Polaków mieszkających na Wschodzie było przez wieki najbardziej wyrazistą cechą, odróżniającą ich od otoczenia niepolskiego zgodnie ze stereotypem „Polaka-katolika”, oraz ściśle związane z treściami narodowymi³⁰. Nie było ono jednak najważniejsze w opinii badanej grupy osób, gdy chodzi o identyfikację przynależności narodowej w ogóle, a do narodu polskiego – w szczególności. Przyczyn tego zjawiska należy dopatrywać się w obiektywnych procesach zachodzących na terenach stałego zamieszkania osób badanych oraz w specyfice ich doświadczeń w Polsce. Związek pomiędzy przynależnością wyznaniową a przynależnością narodową od kilku lat ulega osłabieniu w związku z postępującą depolonizacją Kościoła rzymskokatolickiego na Wschodzie, godzącą wprost w tożsamość narodową ludności polskiej tam zamieszkałej. Status członka mniejszości narodowej mobilizuje osobę do ciągłych poszukiwań, a także praktycznych działań na rzecz podtrzymywania swojej tożsamości narodowej i odrębności kulturowej³¹. Wyniki badań wskazują, że aktywność ta nie ustaje również w trakcie pobytu w kraju, z którego narodem osoba się identyfikowała będąc na obczyźnie. Przebywanie przez dłuższy czas w na ogół jednorodnym pod względem wyznania społeczeństwie polskim odsuwa na dalszy plan znaczenie wyznania jako atrybutu kryterialnego tożsamości narodowej. W dalszym ciągu jednak aktualna jest wspomniana prawidłowość w odniesieniu do osób identyfikujących się z polskością i manifestującą ją na zewnątrz, którzy nadal wysoko cenią wyznanie jako ważny atrybut ich przynależności narodowej. Potwierdza się również obiegowa opinia o większej roli matki – o ile jest narodowości polskiej – w wychowaniu religijnym dzieci. Narodowość polska ojca utwierdza natomiast osobę w przekonaniu o prymacie pochodzenia nad innymi wyznacznikami tożsamości narodowej.

²⁹ Por. S. O s s o w s k i, *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, w: *Dziela*, t. II, PWN, Warszawa 1966; por. K ł o s k o w s k a, *Kultury narodowe*, s. 16.

³⁰ Por. D z w o n k o w s k i, *Polacy na dawnych kresach wschodnich*, s. 25.

³¹ B. D a w i d z i u k, *Tożsamość narodowa a poczucie wsparcia społecznego i działania prospołeczne* (praca magisterska, KUL), Lublin 1989.

Miejsce urodzenia lub zamieszkania, które w wielu krajach stanowi prawną podstawę do przyznania obywatelstwa, jest wymieniane obok pochodzenia genealogicznego jako jeden z wyznaczników przynależności narodowej³². Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają tezę, że prawo wspólnoty ziemi nie sprawdza się w odniesieniu do mniejszości narodowych³³. Osoby, które były wychowane w duchu polskości i które czują się obecnie nadal Polakami, przypisują niższą rangę krajowi zamieszkania niż osoby, które miały ograniczony kontakt z polskością i których identyfikacja narodowa idzie w kierunku większości narodowej kraju urodzenia. Podsumowując można stwierdzić, że ani miejsce urodzenia, ani miejsce zamieszkania, ani miejsce załatwiania formalności metrykalnych i paszportowych nie może stanowić decydującego kryterium o przynależności do narodu polskiego³⁴.

Drugim wykrytym wymiarem postrzegania atrybutów kryterialnych przynależności narodowej jest determinizm genealogiczny *versus* wolność w decydowaniu o własnej przynależności narodowej. Polacy urodzeni poza granicami Polski są Polakami z wyboru³⁵. Jednak wybierając – jak sądzić można na podstawie uzyskanych wyników badań – odwołują się do obiektywnych cech, które trudniej zakwestionować lub posądzać np. o motywację instrumentalną. Niska ranga własnego wyboru względem innych wskazuje na determinujący charakter takich atrybutów kryterialnych, jak pochodzenie genealogiczne, kultura, język i wyznanie, które stwarzają mikroklimat wychowania i dorastania człowieka i mają charakter bardziej nawykowy, niż świadomie wybierany przez jednostkę. Szczególnie duży jest tu wpływ narodowości ojca oraz identyfikowania się od wczesnych lat życia z polskością. Osoby, które nie czują się Polakami i które mimo polskiego pochodzenia identyfikują się z inną narodowością niż polska, przywiązują większe znaczenie do własnego wyboru.

Miejsce chrztu jako symbol formalnego przypisania do wspólnoty wyznaniowej w momencie urodzenia większości osób badanych, nie musiało być związane z preferencjami wyznaniowymi ich rodziców. Mizerna liczba kościołów

³² T. Łepkowska, *Historyczne kryteria polskości*, w: *Oblicza polskości*, red. A. Kłosowska, Program Badań i Współtworzenia Filozofii Pokoju, Warszawa 1990, s. 88-99; M. Porębski, *Polskość jako sytuacja*, w: tamże, s. 128-145.

³³ Por. Kłosowska, *Kultury narodowe*, s. 140.

³⁴ Podobną opinię wyraził S. Ossowski w pracy *Z zagadnień psychologii społecznej*, w: *Dziela*, t. III, PWN, Warszawa 1967.

³⁵ Por. W. Miodunka, *Język a identyfikacja kulturowa i etniczna. Studium kształtowania się tożsamości rodzeństwa należącego do drugiego pokolenia Polonii australijskiej*, w: *Język polski w świecie*, red. W. Miodunka, PWN, Warszawa-Kraków 1990, s. 105-125.

katolickich na terenie b. ZSSR często była głównym powodem, dla którego miejscem chrztu dziecka była np. cerkiew prawosławna a nie kościół rzymskokatolicki. Mimo to miejsce chrztu pełniło rolę nie tylko przypisania do określonej wspólnoty wyznaniowej, lecz także było symbolem przypisania do wspólnoty narodowej. O tym świadczy z jednej strony wyższa ranga przypisywana temu atrybutowi przez osoby identyfikujące się z polskością, a z drugiej strony wyższa ranga przypisywana przez grupę jako całość w porównaniu z rangą zapisu w akcie urodzenia, który stanowił prawną podstawę identyfikacji narodowej.

W niektórych pracach poświęconych problematyce Polaków na Wschodzie jest niedoceniane znaczenie posiadania dokumentów stwierdzających tożsamość polską w sensie formalnym³⁶. Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że mimo najniższej rangi formalne przypisanie do wspólnoty narodowej w postaci odpowiednich zapisów w akcie urodzenia lub w dowodzie osobistym może mieć duże znaczenie. Stosunek do tej kwestii wyraźnie dzieli osoby, w których domach był obecny język polski, które czuły się i nadal się czują Polakami oraz są przekonane, że inni postrzegają ich również jako Polaków, od tych, które nie identyfikują się z polskością. Jest to zrozumiałe, jeżeli wziąć pod uwagę sytuację Polaków jako mniejszości narodowej w b. ZSSR w okresie komunizmu. W warunkach braku dostępu do szkół z polskim językiem nauczania, braku wsparcia ze strony ojczyzny przodków, niemożności obrony swoich praw w obliczu dużej, przede wszystkim psychicznej presji w kierunku depolonizacji często jedynym środkiem manifestacji swojej przynależności narodowej pozostawał zapis, że osoba jest pochodzenia polskiego.

Zauważone prawidłowości nasuwają pewne sugestie co do przyszłych badań nad zagadnieniem przynależności narodowej i jej wyznacznikami w ogóle oraz Polaków mieszkających na Wschodzie w szczególności. Interesujące byłoby przeprowadzenie badań porównawczych, w których badania grupy o doświadczeniu dwukulturowym, którą stanowiła w tych badaniach młodzież polskiego pochodzenia ze Wschodu studiująca w Polsce, byłyby uzupełnione badaniami grup o doświadczeniu monokulturowym. Takie grupy mogliby stanowić Polacy mieszkający w Polsce oraz osoby polskiego pochodzenia w krajach powstałych po rozpadzie ZSSR. Pożądane byłoby uzupełnienie badań dotyczących zasadniczo tożsamości kryterialnej badaniami obejmującymi także tożsamość korelatywną, w zakresie której – jak się wydaje – najbardziej się różnią Polacy w Polsce i w b. ZSSR.

³⁶ Por. R i e g e r, *Identyfikacja narodowa*, s. 129.

THE FACTORS CONSTITUTING NATIONAL SELF-IDENTIFICATION
IN THE VIEWS OF THE YOUTH OF POLISH ORIGIN
FROM THE FORMER USSR STUDYING IN POLAND

S u m m a r y

These empirical researches on the Polish youth from abroad who currently study in Lublin. The findings, discussed in this paper, seek to answer the following question: what significance do the subjects ascribe to some selected criteria which decided about their national membership? What is their driving motive when assessing personal importance of those criteria? What are the psychosocial conditions of those evaluations?

Among the differentiating traits, making up a group of necessary and sufficient conditions for a man to be a member of a given nationality, we find genealogical origin, knowledge about national culture, language, religion (denomination), personal choice, place (country) of birth and residence, place of baptism and the data concerning parents' nationality as they are contained in the certificate of birth. It has been established that the group under study, while assessing the importance of the factor deciding about their national membership, evaluated them basically as a dimension of the trait of membership to a community versus the trait of membership to a territory. The second dimension may be defined as genealogical determinism versus freedom in choosing one's national membership.

No correlation has been found between the ranking of such variables as place of permanent residence (town, village), sex, year of studies at the level which is statistically essential. Greater or lesser differentiation of the importance ascribed to particular criteria, and measured by an appropriate statistical test, is in relation to parent's nationality, national self-identification of the subject, the language of communication in his or her family, the kind of relationship she or he has with their surrounding during their stay in Poland and its consequent frustration grounded on one's national or religious individuality.

Translated by Jan Klos